

PAULINA JABŁOŃSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

 <https://orcid.org/0000-0002-5514-3215>

e-mail: p.jablonska@uksw.edu.pl

O. JACEK GÓRKA OFM

Jordan University College in Morogoro

 <https://orcid.org/0000-0002-4793-9221>

e-mail: jacek.gorka@juco.ac.tz

**DYLEMAT WOLNOŚCI
I CHRZEŚCIJAŃSKIEGO POSŁUSZEŃSTWA.
PROCEDURA I SKUTKI EKSKLAUSTRACJI
W NORMACH KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO**

**The dilemma of freedom and christian obedience.
The procedure and Consequences of Exclaustration
in the norm of the Code of canon Law**

PAULINA JABŁOŃSKA – dr nauk prawnych, mgr licencjonowany prawa kanonicznego, pedagog. Adiunkt na Wydziale Prawa Kanonicznego w dyscyplinie Prawo Kanoniczne Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Wykładowca w Wyższej Szkole Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu. Pracownik badawczy w Uniwersyteckim Centrum Badań Wolności Religijnej UKSW w Warszawie. Członek Międzynarodowego Konsorcjum Studiów nad Prawem i Religią. Członek Stowarzyszenia Kanonistów Polskich, a także Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego. Organizatorka i prelegentka międzynarodowych i krajowych konferencji naukowych. Koordynator ministerialnych projektów badawczych. Redaktor i członek redakcji w publikacjach naukowych, a także sekretarz redakcji w dwóch czasopismach naukowych. Autorka czterech monografii naukowych i kilkudziesięciu artykułów naukowych w języku polskim i angielskim.

O. JACEK GÓRKA – członek zakonu franciszkanów, dyrektor ds. kontaktów zewnętrznych i internacjonalizacji oraz wykładowca na Wydziale Teologii i Religioznawstwa Jordan University College w Tanzanii. Uzyskał doktorat na Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim w Rzymie, specjalizując się w duszpasterstwie młodzieży i katechetyce. Od 2000 roku pracuje w Tanzanii na rzecz holistycznego rozwoju lokalnych społeczności i ich mieszkańców, kładąc szczególny nacisk na młodzież i jej prawa do zatrudnienia. Autor

Abstrakt: Artykuł składa się z dwóch części. Pierwsza zajmuje się analizą przeprowadzenia procesu udzielenia eksklustracji. W tej części zostaną omówione poszczególne kroki, jakie należy podjąć, aby udzielić indultu. Omówione zostaną także przyczyny udzielenia eksklustracji, jak również osoby uprawnione do jej udzielenia. Druga część tego artykułu będzie analizą kanonicznych skutków udzielenia eksklustracji. Zostaną zestawione, a następnie omówione skutki prawne eksklustracji, które obowiązywały w poprzednim Kodeksie z tymi, które obecnie Kodeks prawa kanonicznego wymienia.

Podstawą źródłową są normy prawne obowiązujące w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz w dokumentach Nauczycielskiego Urzędu Kościoła.

Słowa kluczowe: eksklustracja, zakonnik, instytut zakonny, życie konsekrowane, życie wspólnotowe, wspólnota, dokumenty kościelne.

Abstract: The article consists of two parts. The first analyzes the process of granting exclaustation. This part will discuss the individual steps that must be taken to grant an indult. The reasons for granting exclaustation will also be discussed, as well as the persons authorized to grant it. The second part of this article will be an analysis of the canonical effects of granting exclaustation. The legal effects of exclaustation that were in force in the previous Code will be compared and then discussed with those that that the Code of Canon Law currently lists.

The source basis in the legal norms in force in the 1983 Code of Canon Law and in the documents of the Magisterium of the Church.

Key words: exclaustation, monk, religious institute, consecrated life, community life, community, church documents.

Eksklustracja to termin określający proces zwalniania osoby po ślubie wieczystym (na przykład duchownego/kapłana) ze ślubów zakonnych w celu powrotu do świeckiego świata. Kapłan musi ubiegać się o indult, który jest zezwoleniem lub przywilejem przyznanym przez właściwy organ kościelny na wyjątek od określonej normy prawa kościelnego w indywidualnym przypadku. Eksklustracja została również zdefiniowana jako: status zakonnika po ślubach wieczystych, który żyje legalnie poza swoim instytutem przez określony czas (Bwire, 2003) [15.10.2024].

---

książek i artykułów: *Rediscovering the Role of Quantitative Research in Pastoral Ministry: Practical Dimension* oraz *A culture: catalyst or inhibitor of the overall social development: A short comparison of the case of Dr. J.K. Nyerere and Dr. J.P. Magufuli*.

Tematyka eksklustracji pojawia się w różnych publikacjach, szczególnie tych, które dotyczą życia braterskiego we wspólnocie lub podejmują temat legalnego przebywania zakonnika poza instytutem.

Kodeks prawa kanonicznego życie wspólnotowe rozumie nie tylko jako włączenie się do stowarzyszenia w charakterze członka, ale jako życie we wspólnocie, w tym samym domu i zgodnie z regułą danego instytutu (KPK, kan. 607 § 2). Jednak życie zakonne pokazuje, że w życiu osoby konsekrowanej występują sytuacje i problemy, które sprawiają trudność w pełnieniu podstawowych obowiązków wynikających z prawa zakonnego, między innymi dłuższe przebywanie poza instytutem zakonnym. W takich sytuacjach prawodawca Kościoła troszcząc się o życie zakonne i jego misję, proponuje prawne regulacje, które mają służyć ochronie interesów danego profesa, jak i też jego instytutu (Stokłosa, 2014, 37). Jedną z takich form prawnych regulujących dłuższe przebywania zakonnika poza klasztorem jest instytucja eksklustracji, która zostanie w tym artykule omówiona.

1. Procedura obowiązująca przy eksklustracji

1.1. Poważna przyczyna (*causa gravis*)

Do powodów, które w przeszłości uznawano za wystarczająco poważne, zalicza się: formalną prośbę duchownego o poświęcenie czasu na zastanowienie się nad swoim powołaniem lub opiekę nad chorym rodzicem albo całkowicie zależnym bliskim krewnym (McDermott, 1985, 517).

Warunkiem udzielenia indultu eksklustracji jest wskazanie przez zakonnika poważnej przyczyny, zmuszającej go do dłuższej nieobecności w zakonie. Wskazany powód eksklustracji musi być tak istotny, że zaistniałej sytuacji nie można zaradzić w inny sposób niż poprzez udzielenie indultu eksklustracji (Stokłosa, 2014, 47). W zależności od zakonnika, a także od innych okoliczności, powód zwrócenia się z prośbą o eksklustrację musi być racjonalny, poważny, prawdziwy oraz słuszny, a jakość przyczyny obiektywnie proporcjonalna do skutków i konsekwencji praktycznych eksklustracji. Musi być tak poważny, że nie można zastosować np. pozwolenia na przebywanie poza domem, zgodnie z kan. 665 § 1. Obowiązek wskazania poważnej przyczyny spoczywa na zakonniku ubiegającym się o indult. Każdy przypadek musi być oddzielnie oceniany przez władzę udzielającą (Kiwior, 1995, 122). Brak umotywowania przyczyny, jak też przyczyna,

która domaga się zastosowania innych rozwiązań niż eksklaustracja, nie może zostać uznana za poważny powód do udzielenia indultu eksklaustracji (Kałowski, 1999, 234).

Obowiązkiem najwyższego przełożonego zakonu jest dokładne zbadać sprawę, czy nie można w danym przypadku zastosować innego środka, pozwalającego zakonnikowi na pozostanie we wspólnotcie. Może się również okazać, że należy szukać innego rozwiązania niż eksklaustracja, np. sekularyzacja lub wydalenie z instytutu, z uwagi na naglące przyczyny. Tylko ważne przyczyny, które dotyczą w pewnym sensie istotnych obowiązków życia zakonnego, mogą skłonić przełożonego najwyższego do udzielenia indultu (Sosnowski, 2015, 149). Mogą one być różne i zależeć od subiektywnej sytuacji zakonnika, np. problemy w życiu wspólnotowym czy kryzys powołania bądź niezależne od zakonnika, jak np. konieczność długiego leczenia poza domem albo czasowa pomoc rodzinie, która byłaby niemożliwa, jeżeli zakonnik przebywałby we wspólnotcie (opieka nad chorymi rodzicami lub kogoś z najbliższej rodziny). Poważna przyczyna uprawniająca do udzielenia indultu eksklaustracji nie musi pochodzić wyłącznie ze strony zakonnika. Może ona leżeć również po stronie instytutu, np. wtedy, gdy dany zakonnik wysyłany jest do pracy apostołskiej lub ma prowadzić pracę na prośbę miejscowego biskupa bądź innej kompetentnej władzy kościelnej (Kałowski, 1999, 235) albo ma za zadanie przygotować miejsce pod nową fundację lub nowy dom (Sosnowski, 2015, 155).

Przyczyna udzielenia indultu eksklaustracji musi być nie tylko ważna, ale również prawdziwa. Zgodnie z Kodeksem „ważność reskryptu stoi na przeszkodzie subrepcja, czyli zatajenie prawdy, jeśli w prośbie nie wyrażono tego, co zgodnie z ustawą, stylem i praktyką kanoniczną powinno być wyrażone do ważności, chyba że chodzi o reskrypt łaski wydany z własnej inicjatywy” (KPK, 63 § 1). „Ważność reskryptu stoi również na przeszkodzie obrepcja, czyli przedstawienie nieprawdy, jeśli ani jedna z podanych przyczyn skłaniających nie jest prawdziwa” (KPK, 63 § 2).

Przyczyną eksklaustracji nie mogą być natomiast trudności z uległością i posłuszeństwem względem przełożonych. Gdyby zakonnik chciał w ten sposób uwolnić się spod władzy przełożonych, to wówczas jest to wystarczająca przyczyna do wydalenia (Kiwior, 1995, 122). Indultu eksklaustracji nie powinno wydawać się również wtedy, gdy zakonnik przez dłuższy czas przebywa poza zakonem, a prosząc o indult chce w ten sposób prawnie uregulować swoją nieobecność w domu zakonnym. W tej sytuacji powinien on, jeśli nie zaistniała inna poważna przyczyna, powrócić do wspólnoty wy-

znaczony przez przełożonego. Gdyby jednak zakonnik nie chciał powrócić do domu zakonnego, wówczas należałoby wszcząć procedurę wydalenia z instytutu, o której jest mowa w kan. 697 (Palois, 2011, 403). Kongregacja ds. Życia Konsekwentnego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego w swojej praktyce nie udziela indultu eksklustracji w przypadku, kiedy choroba i konieczność leczenia poza klasztorem rokuje powrót do zdrowia. Według niej, nie jest to wystarczający powód na udzielenie indultu, gdyż w takim przypadku wystarczy samo pozwolenie na przebywanie poza klasztorem na czas konieczny do przeprowadzenia terapii (Cohl, 2008) [10.10.2024]. W takiej sytuacji obowiązuje kanon 665 § 1, w którym „...przełożony wyższy, działając za zgodą swojej rady, może dla słusznej przyczyny zezwolić zakonnikowi na przebywanie poza domem instytutu, jednak nie dłużej niż przez rok, chyba że chodzi o ratowanie zdrowia, odbycie studiów lub wykonywanie apostolatu w imieniu instytutu”.

1.2. Władza kompetentna do udzielenia indultu

Eksklustracja nieprzekraczająca pięciu lat jest udzielana wyłącznie na prośbę zainteresowanego zakonnika przez najwyższego przełożonego instytutu, za zgodą swojej rady. Indult udzielony bez wymaganej zgody jest nieważny (Franciszek, 2022a) [21.10.2024].

Władza udzielenia indultu eksklustracji została przyznana przez prawo wyłącznie najwyższemu przełożonemu po wypełnieniu przez niego dwóch warunków: musi on wcześniej uzyskać zgodę swojej Rady oraz zgodę ordynariusza miejsca, gdy chodzi o zakonnik będącego duchownym. Oba te warunki wymagane są do ważności aktu. Termin *supremuus moderator* użyty w kanonie wskazuje na przełożonego generalnego, a także na tego, kto go zastępuje, posiadając władzę zastępczą lub delegowaną, a jednocześnie wyklucza innych przełożonych wyższych oraz przełożonych domów. Do najwyższego przełożonego należy także ocena powagi przyczyn, zanim poprosi swoją Radę o zgodę, a także samo udzielenie lub nieudzielenie indultu po otrzymanej już zgodzie Rady. Przełożony nie może ważnie udzielić indultu wbrew zgodzie Rady lub biskupa, gdyż według postanowienia kan. 127 ważność udzielenia zależy właśnie od otrzymania tej zgody. Sama zaś Rada w myśl tegoż kanonu powinna wyrazić zgodę bezwzględną większością głosów tych, którzy są obecni. W przypadku zakonników będących duchownymi, czyli kapłanów i diakonów, dodatkowym warunkiem jest uzyskanie zgody ordynariusza miejsca, w którym zakonnik ma zamieszkać. Członek

instytutu będący duchownym w czasie eksklaustracji pozostaje praktycznie poza władzą własnego ordynariusza zakonnego. Aby nie dopuścić do takiej sytuacji, nałożona została konieczność uzyskania zgody tego ordynariusza, w którego diecezji eksklaustrowany zakonnik będzie zamieszkiwał i wykonywał czynności kapłańskie. Gdyby zaś po upływie pewnego czasu chciał on zmienić miejsce zamieszkania, wtedy powinien najpierw postarać się o zgodę ordynariusza nowej diecezji. W takim przypadku zakonnik może prosić ordynariusza osobiście lub przez najwyższego przełożonego (Kowal, 1997, 121).

Wobec instytutów na prawie diecezjalnym kompetentnym do udzielenia indultu jest biskup diecezjalny. Kanon nie precyzuje dokładnie, który z biskupów będzie kompetentny do udzielenia indultu. Przez analogię do norm odnośnie do indultu sekularyzacji oraz wydalenia biskupem kompetentnym będzie biskup diecezji, w której znajduje się dom, do którego należał członek instytutu. Jest to zgodne z ogólnym kryterium władzy wykonawczej, którą posiadający ją może wykonywać względem swoich podwładnych, a nie względem obcych. W 1939 roku Papieska Komisja Autentycznej Interpretacji Kodeksu Prawa Kanonicznego stwierdziła, iż właściwym w takim przypadku jest ordynariusz miejsca zamieszkania, nie zaś domu głównego (Kowal, 1997, 126).

Zrodziło to nowe wątpliwości, tym razem względem pojęcia *commoratio*. Zdaniem niektórych kanonistów pobyt ten oznacza dom, do którego zakonnik jest przypisany bądź miejsce, gdzie zakonnik faktycznie zamieszkiwał przez sześć miesięcy, co stworzyło dla niego rodzaj zamieszkania czasowego (*quasi domicilio*). Jednak większa część kanonistów pojęcie *commoratio* rozumie bardziej szeroko, jako każde miejsce, w którym zakonnik przebywa, nawet w krótkim czasie. Wniosek, jaki się nasuwa jest taki, że kompetentnym do udzielenia indultu eksklaustracji będzie zawsze ordynariusz miejsca, w którym znajduje się dom, do którego zakonnik jest przypisany; jednakże inni ordynariusze miejsca nie są przez to pozbawieni kompetencji (Kowal, 1994, 57).

Można zatem stwierdzić, iż kompetentnym przełożonym będzie zawsze na pierwszym miejscu ordynariusz diecezji, w której członek instytutu ma zamieszkanie. W dalszej kolejności mogą to być biskupi diecezji, w których zakonnik zamieszkiwał, nie przynależąc do domu na terenie danej diecezji oraz biskup miejsca, w którym zakonnik faktycznie przebywał od sześciu miesięcy, nawet, jeśli nie był to dom zakonny. Kompetencji do udzielenia indultu nie posiadają biskupi diecezji, w których znajduje się dom macierzysty czy kuria generalna danego zakonu, chyba że pokrywają się z którymś z trzech wymienionych wcześniej miejsc. Jest to zgodne z normą wyrażoną w kan. 593, iż instytuty na prawie diecezjalnym pozostają pod szczególną

opieką biskupa diecezjalnego, jak także z zasadą pomocniczości, stosowaną w Kościele. Nie stoi to jednak na przeszkodzie, aby członkowie instytutów na prawie diecezjalnym zwracali się o udzielenie indultu eksklaustracji również do Stolicy Apostolskiej, która w tym przypadku nie jest pozbawiona kompetencji. Zgodnie z kan. 590 § 1 instytuty życia konsekrowanego są w sposób specjalny poświęcone na służbę Bogu i całemu Kościołowi i dlatego szczególnie podlegają najwyższej władzy kościelnej. Takie rozwiązania sugerują normy ogólne o władzy wykonawczej w Kościele oraz kan. 331 i kan. 333 § 1 o władzy Biskupa Rzymskiego (Kowal, 1997, 127).

W przypadku przedłużenia powyżej pięciu lat (Franciszek, 2022b, art. 5) [10.10.2024] wymagana jest zgoda Stolicy Apostolskiej dla instytutów papieskich lub biskupa diecezjalnego dla instytutów diecezjalnych. Jeśli jest to duchowny, wymagana jest uprzednia zgoda ordynariusza miejsca, w którym duchowny będzie mieszkać.

Przedłużenie indultu eksklaustracji lub jego udzielenie na okres przekraczający pięć lat zarezerwowane jest dla Stolicy Apostolskiej w odniesieniu do zakonników przynależących do instytutów na prawie papieskim, a biskupowi diecezjalnemu w przypadku instytutów na prawie diecezjalnym. Najwyższy przełożony posiada kompetencje przedłużenia jedynie takiego indultu, który był udzielony na okres krótszy niż pięć lat (Pilar, 2022) [21.10.2024]. Jeśli jest to duchowny, wymagana jest uprzednia zgoda ordynariusza miejsca, w którym duchowny będzie mieszkać (Hidalgo, 2022) [21.10.2024]. Natomiast udzielenie indultu eksklaustracji mniszkom, zachowującym klauzurę papieską bądź konstytucyjną, jest wyłączną kompetencją Stolicy Apostolskiej. Ma to służyć przede wszystkim ochronie życia kontemplacyjnego i zachowania klauzury (Stokłosa, 2014, 52–54).

Stolica Apostolska jest władzą kompetentną wobec instytutów zakonnych na prawie papieskim. Według kan. 361 przez Stolicę Apostolską rozumie się nie tylko Biskupa Rzymskiego, ale również inne instytucje Kurii Rzymskiej. W Kodeksie struktura i kompetencje Kurii nie zostały określone, ale zgodnie z kan. 360 określają je specjalne przepisy. Z wejściem nowego obowiązującego Kodeksu przepisy te w głównej mierze zawarte zostały w Konstytucji apostolskiej *Regimini Ecclesiae universae* z 15 sierpnia 1967 roku. Według norm zawartych w tej Konstytucji indultu eksklaustracji mogły udzielić trzy Kongregacje:

- 1) Kongregacja Zakonów i Instytutów Świeckich wobec członków instytutów zakonnych obrządku łacińskiego;
- 2) Kongregacja Kościołów Wschodnich wobec członków instytutów zakonnych obrządków wschodnich;

- 3) Kongregacja Ewangelizowania Narodów, czyli Rozkrzewiania Wiary wobec członków instytutów zakonnych powstałych lub pracujących na terenach misyjnych (Kowal, 1997, 125–126).

Przepisy te uległy zmianie po promulgacji Konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*. Od tego momentu tylko dwie dykasterie Kurii Rzymskiej są kompetentnymi do rozpatrywania i udzielania eksklaustracji. Do reformy Kurii Rzymskiej przeprowadzonej przez papieża Franciszka w 2022 roku były to: Kongregacja Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego oraz Kongregacja Kościołów Wschodnich. Po wejściu w życie konstytucji *Praedicate Evangelium* (19 III 2002) są to: Dykasteria ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego oraz Dykasteria ds. Kościołów Wschodnich. Trzecią instytucją Kurii Rzymskiej, która ma zwierzchność nad instytutami zakonnymi jest obecnie Dykasteria ds. Ewangelizacji (po ogłoszeniu *Pastor Bonus* była to Kongregacja Ewangelizacji Narodów)¹.

1.3. Prośba o eksklaustrację

Eksklaustracja zwykła jest udzielana na wyraźną prośbę zakonnika. Nie można jej udzielić wbrew jego woli, przymuszając go tym samym do pozostawania poza wspólnotą zakonną, co oznacza, że przełożeni instytutu zakonnego nie mogą wystąpić o indult eksklaustracji (Stokłosa, 2014, 50–52). Prośba zainteresowanego zakonnika powinna być wyrażona na piśmie i posiadać następujące elementy (McDonough, 1985, 573):

- 1) dane personalne:
  - imię i nazwisko;
  - datę urodzenia;
  - datę złożenia pierwszej profesji;
  - datę złożenia profesji wieczystej;
- 2) pozwolenie otrzymane od przełożonego instytutu;
- 3) formalną prośbę o eksklaustrację;
- 4) informację określającą czas trwania eksklaustracji;
- 5) przyczynę i motywy trwania eksklaustracji;
- 6) miejsce zamieszkania na czas trwania indultu;
- 7) miejscowość i datę sporządzenia prośby.

Powyższe pismo zakonnik musi podpisać własnoręcznie. W zależności od czasu, na jaki ma zostać udzielony indult, adresatem prośby, w przypad-

---

¹ W dalszej części artykułu będzie stosowana nowa nomenklatura.

ku eksklaustracji nieprzekraczającej pięciu lat, jest najwyższy przełożony instytutu (Franciszek, 2022a) [21.10.2024].

Inaczej wygląda zaś procedura przy eksklaustracji nałożonej. Zgodnie z praktyką Dykasterii ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego w prośbie należy:

- podać dane personalne zakonnika (imię i nazwisko, datę i miejsce urodzenia, datę złożenia pierwszej profesji i profesji wieczystej, jeśli zakonnik jest osobą duchowną to także datę przyjęcia święceń);
- *curriculum vitae* zakonnika;
- formalną prośbę o nałożenie eksklaustracji;
- motywy eksklaustracji;
- miejsce zamieszkania zakonnika w okresie eksklaustracji;
- opis wysiłków podejmowanych przez przełożonych, aby zakonnika skłonić do właściwego życia zakonnego z uwzględnieniem ostrzeżeń przed ewentualną eksklaustracją nałożoną;
- informację o zgodzie rady przełożonego najwyższego;
- informacje dotyczące pomocy finansowanej dla eksklaustrowanego;
- zgodę ordynariusza miejsca, gdzie zamieszka zakonnik, jeśli jest on osobą duchowną;
- ewentualnie prośbę o umieszczenie klauzuli zabraniającej noszenie stroju zakonnego w okresie eksklaustracji oraz jej motywy;
- miejscowość, datę, podpis i pieczęć najwyższego przełożonego (Kiwior, 1995, 129).

1.4. Czas trwania eksklaustracji

Papież Franciszek motu proprio *Competentias quasdam decernere* z dnia 11 lutego 2022 roku (Franciszek, 2022b) [10.10.2024] przedłużył maksymalny okres, w którym przełożony najwyższy, za zgodą rady, może eksklaustrować członka wyznawanego przez śluby wieczyste. Przed rewizją kan. 686 § 1 wskazywał, że najwyższy moderator mógł udzielić takiego ułaskawienia na maksymalny okres do trzech lat. W celu ewentualnego przedłużenia lub udzielenia ułaskawienia trwającego dłużej niż trzy lata, musiał skorzystać ze zgody Stolicy Apostolskiej lub w przypadku instytutu będącego na prawie diecezjalnym ze zgody biskupa diecezjalnego (Kałowski, 1999, 238).

Nowy kanon 686 § 1 brzmi: Najwyższy przełożony za zgodą swojej rady może z poważnej przyczyny udzielić zakonnikowi, profesowi po ślubach wieczystych, indultu eksklaustracyjnego, jednakże nie na dłużej niż pięć

lat; przy czym gdyby chodziło o duchownego, wymagana jest wcześniejsza zgoda ordynariusza miejsca, w którym zakonnik ma zamieszkać. Przedłużenie takiego indultu lub udzielenie go na okres przekraczający pięć lat zarezerwowane jest dla Stolicy Apostolskiej, a w przypadku instytutów na prawie diecezjalnym – dla biskupa diecezjalnego.

Równoległy kanon dla KKKW brzmi: „Biskup eparchialny może udzielić takiego indultu tylko na pięć lat” (KKKW, kan. 489 § 2). Ten dłuższy okres przyznany najwyższemu moderatorowi odpowiada zasadzie zdrowej decentralizacji i bliskości. Jeśli chodzi o tymczasowego profesa, który z poważnych powodów prosi o opuszczenie instytutu, kompetencja względnego ułaskawienia jest przypisywana najwyższemu moderatorowi za zgodą jego rady, niezależnie od tego czy jest to dla kodeksu łacińskiego, instytucja prawa papieskiego, instytucja prawa diecezjalnego czy klasztorna *sui iuris* (Franciszek, 2022a) [21.10.2024]. Do tej pory jednak dla instytucji prawa diecezjalnego lub klasztoru *sui iuris*, to ułaskawienie nie było ważne, jeśli nie zostało również potwierdzone przez biskupa domu, w którym mieszkali zakonnicy. Zmiana ta została również dokonana w odniesieniu do wschodniego kodeksu dotyczącego klasztoru *sui iuris* lub zakonu bądź zgromadzenia. Tutaj również zasadą jest ułatwienie tego duszpasterskiego działania urzędu władzy, która ma bardziej bezpośrednią i bliższą wiedzę o zainteresowanych osobach i sytuacji, w której się znajdują (Franciszek, 2022a) [21.10.2024].

Czas trwania eksklaustracji nałożonej określa władza wydająca dekret. Może on być wydany na czas określony albo *ad nutum auctoritatis*, czyli na czas nieokreślony, termin końcowy będzie zależał od decyzji wydającej go władzy. Decyzja o powrocie zakonnika do wspólnoty powinna być dokonana w porozumieniu z władzą instytutu, chociaż zgoda władzy nie jest wymagana do godziwości czy ważności decyzji Stolicy Apostolskiej bądź biskupa diecezjalnego (Kiwior, 1995, 130).

1.5. Indult eksklaustracyjny

Indult eksklaustracji jako akt administracyjny powinien być wystawiony na piśmie przez kompetentną władzę wykonawczą i posiadać odpowiednią formę (Kowal, 1997, 123). Powinien on zawierać:

- a) imię i nazwisko zakonnika;
- b) prośbę zainteresowanego zakonnika o udzielenie indultu oraz motywację tej prośby;
- c) informację o tym, że najwyższy przełożony uzyskał zgodę swojej rady;

- d) w przypadku zakonnika kapłana, zgodę ordynariusza miejsca ewentualnego pobytu zakonnika;
- e) sformułowanie mówiące, że najwyższy przełożony udziela indultu oraz określenie czasu trwania eksklaustracji;
- f) określenie skutków prawnych indultu, między innymi:
  - decyzję w sprawie noszenia stroju zakonnego;
  - pozbawienie głosu czynnego i biernego;
  - obowiązek powrotu do instytutu na wezwanie przełożonego;
  - informację o konieczności powrotu do życia wspólnotowego po ustaniu przyczyny, dla której indult eksklaustracji został wydany;
  - ewentualne ograniczenia po powrocie do instytutu, np. obowiązek odprawienia dodatkowych rekolekcji lub innych ćwiczeń zakonnych;
- g) określenie obowiązków eksklaustrowanego zakonnika, np.:
  - zależność od przełożonego;
  - obowiązek składania sprawozdań z życia zewnętrznego;
  - rozliczanie się z wydatków finansowych;
- h) miejscowość, podpis, datę wystawienia indultu oraz pieczęć instytutu (Kiwior, 1995, 124).

Ponieważ indult udzielany jest na prośbę zainteresowanego zakonnika, w indulcie nie ma konieczności zachowania zasady słuszności i miłości, tzn. instytut nie jest zobowiązany do pomocy materialnej zakonnikowi (Kałowski, 1999, 239).

1.6. Rekurs przeciwko dekretowi nakładającemu eksklaustrację

Zakonnik, który otrzymał dekret eksklaustracji nałożonej, jeżeli czuje, że został nim pokrzywdzony, może skorzystać z prawa do wniesienia rekursu. Zanim to zrobi, musi zwrócić się do autora dekretu o jego odwołanie. Prośbę taką należy złożyć w terminie zawitym dziesięciu dni od zawiadomienia o dekrete, zgodnie z prawem. Gdy to uczyni, dopiero wtedy może wnieść rekurs do hierarchicznego przełożonego tego, kto wydał dekret. Rekurs można złożyć u autora dekretu. Jest on zobowiązany niezwłocznie przesłać go do właściwego przełożonego hierarchicznego. Gdy dekret wydała Stolica Apostolska, rekurs należy wnieść do drugiej sekcji Sygnatury Apostolskiej w terminie 30 dni od zawiadomienia o wydaniu dekretu. Dla dekretu wydanego przez biskupa diecezjalnego, rekurs należy wnieść w terminie 15 dni użytecznych od dnia powiadomienia o dekrete do Dykasterii ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego (Kałowski, 1999, 131).

1.7. Zakończenie eksklaustracji

Z wyjątkiem eksklaustracji nałożonej indult eksklaustracji udzielony jest na czas z góry określony. Po upływie terminu, na jaki został wydany indult, zakonnik, któremu została udzielona eksklaustracja powinien powrócić do wyznaczonej przez przełożonego wspólnoty. Po swoim powrocie odzyskuje on wszystkie uprawnienia związane z życiem zakonnym i na nowo w pełni podlega przyjętym w zakonie zobowiązaniom. Zakonnikowi przysługuje prawo wcześniejszego powrotu przed upływem terminu, na jaki został wystawiony indult, jak również przełożeni mogą nakazać mu szybszy powrót do wspólnoty. Gdyby jednak nadal trwała przyczyna, dla której został udzielony indult, bądź gdyby powstały nowe okoliczności zmuszające zakonnika do pozostania poza wspólnotą, eksklaustrowany zakonnik powinien zwrócić się do kompetentnej władzy z prośbą o przedłużenie indultu lub inne zarządzenie sytuacji. Według Kodeksu z 1917 roku gdyby zakonnik zwlekał z powrotem do instytutu, groziły mu liczne i bardzo dotkliwe sankcje karne, łącznie z wydaleniem z zakonu. Jest to bowiem poważne naruszenie obowiązku zakonnego, stąd eksklaustrowany może być nie tylko nakłaniany do powrotu przez swoich przełożonych, ale także usunięty z instytutu, szczególnie, gdy jego bezprawna nieobecność będzie trwała ponad pół roku. Prawo własne poszczególnych instytutów zakonnych może nałożyć dodatkowe sankcje karne na tych zakonników, którzy naruszają dyscyplinę zakonną odnoszącą się do życia braterskiego we wspólnocie. Kościół troszcząc się o instytucję życia braterskiego prowadzonego we wspólnocie, dopuszcza, aby przełożony mógł zastosować inne środki karne, które są przewidziane w prawie danego instytutu, a które mogą zmobilizować danego zakonnika do poprawy swojego postępowania, a wspólnocie zagwarantować spokój oraz porządek i poprawne funkcjonowanie. Mogą nimi być, np. pozbawienie na określony czas głosu czynnego i biernego, pozbawienie wszelkich lub niektórych funkcji sprawowanych w instytucie czy też karne przeniesienie do innej placówki. Dodatkowo takiemu zakonnikowi przełożony może nakazać odprawić rekolekcje, zdać dodatkowy egzamin z dziedziny życia zakonnego lub dokumentów kościelnych. Przełożony ma prawo pozbawić zakonnika noszenia przez określony czas stroju zakonnego czy też wydać zakaz opuszczania domu zakonnego i ograniczyć dostęp do korespondencji. To tylko niektóre sankcje, jakie mogą być zastosowane względem osoby, która nie zachowuje życia wspólnotowego (Kałowski, 1999, 257).

Prawo do bycia przyjętym przez instytut rodzi po stronie przełożonych zobowiązanie do przyjęcia z powrotem do instytutu. Mogą być jednak przypadki, że powrót eksklaustrowanego zakonnika może stać się przyczyną poważnych niepokojów i szkód. W takim przypadku przełożeni zakonni mogą się zwrócić do kompetentnego przełożonego zewnętrznego z prośbą o przedłużenie lub odnowienie indultu eksklaustracji, bądź też ostatecznie wszcząć proces w celu usunięcia członka z instytutu (Kowal, 1997, 144).

2. Kanoniczne skutki eksklaustracji

W kan. 687 KPK prawodawca wylicza skutki prawne eksklaustracji, dotyczące eksklaustracji zwykłej i nałożonej. Są one następujące:

- 1) zwolnienie z obowiązków, których nie można pogodzić z nowymi warunkami życia;
- 2) zależność i pozostawanie pod opieką swoich przełożonych oraz ordynariusza miejsca, zwłaszcza kiedy zakonnik jest osobą duchowną;
- 3) możliwość noszenia stroju;
- 4) pozbawienie głosu czynnego i biernego.

W dalszej części artykułu każdy element normy zawartej w kan. 687 KPK zostanie przeanalizowany i porównany z normami uprzednio obowiązującymi.

2.1. Zwolnienie z obowiązków, których nie można pogodzić z nową sytuacją życiową

Podobna norma występowała już w kan. 639 Kodeksu z 1917 roku. Podkreślała ona jednak nie zwolnienie z obowiązków, a konieczność zachowania tych, które eksklaustrowany zakonnik mógł pogodzić z nowym stanem życia (Kowal, 1997, 140). Eksklaustrowany zakonnik nie przestaje być członkiem instytutu zakonnego, pomimo iż jego przynależność w pewnym stopniu jest mniej doskonała. Dlatego też jest zwolniony tylko z tych obowiązków, których w nowej sytuacji nie byłby w stanie zachować (Stokłosa, 2014, 61).

Pierwszym obowiązkiem, z którego zostaje zwolniony eksklaustrowany, jest obowiązek życia wspólnotowego. Zwolniony jest również z regulaminu domu, porządku dnia, codziennej dyscypliny zakonnej, a także ślubu ubóstwa. Kanon nie określa, do kogo należy możliwość osądu i oceny zgodności obowiązków z nową formą życia. Wydaje się, że w takiej sytuacji kompetentną osobą jest najwyższy przełożony, szczególnie że posiada on możliwość cofnięcia udzielonej eksklaustracji, jeśli wydał ten indult (Kowal, 1997, 140).

Obowiązki, które nie dadzą się pogodzić z nowymi warunkami życia eksklaustrowanego zakonnika powinny zostać określone w dekrecie lub uzgodnione z kompetentnymi przełożonymi instytutu (Stokłosa, 2014, 61).

Kodeks z 1917 roku w kwestii ślubów stwierdzał, że eksklaustrowany zakonnik pozostaje nadal nimi związany (Kowal, 1997, 140). Obecny Kodeks nie podaje takiej normy w sposób wyraźny, gdyż indult eksklaustracji nie zawiera w sobie dyspensy od ślubów. Jeśli chodzi o ślub czystości, pozostaje on bez zmian. Komentatorzy kodeksu są zgodni, że nowa sytuacja życiowa eksklaustrowanego zakonnika nie będzie przeszkadzała w wypełnieniu tego ślubu. Dlatego ślub ten pozostaje bez żadnych zmian czy to w aspekcie zachowania obowiązku doskonałej czystości, czy też odnośnie do nieważności ewentualnego zawarcia małżeństwa przez profesa (Kowal, 1997, 140).

Co do ślubu ubóstwa, zakonnik powinien zachować go według natury swego instytutu. Trudność w przestrzeganiu przepisów, w tym ślubu ubóstwa, może być podyktowana prowadzeniem życia w świecie na odpowiednim poziomie czy w warunkach niezbędnych do realizacji samej eksklaustracji, np. leczenie czy opieka nad rodzicami profesa (Bogdan, 1988, 329). Eksklaustrowany będąc w świecie, ma obowiązek samodzielnego utrzymania się. Może on używać dóbr materialnych, rozporządzać nimi, pod warunkiem, iż są mu niezbędne do utrzymania. Nie może również czynić wydatków zbytecznych. Zgodnie z kan. 668 § 3 wszystko, co mu przysługuje z tytułu pensji, zapomogi lub ubezpieczenia, jest nabywane dla instytutu, chyba że własne prawo co innego postanawia (KPK, 668 § 3). Oznacza to, że korzyści materialne, które profes zdobędzie podczas eksklaustracji nie są jego własnością, ale własnością instytutu (KPK 668 § 3). Zachowuje on taką samą postawę jak zakonnik mieszkający w klasztorze. Różnica jednak jest taka, że choć to nie jego własność, ma on pewną swobodę w jej dysponowaniu (Bogdan, 1988, 329). Poziom życia eksklaustrowanego zakonnika w świecie będzie zależał od udzielonych postanowień w dekrecie (Kowal, 1997, 141). Pozostałe obowiązki mogą pochodzić z prawa własnego danego instytutu, np. Reguły czy Konstytucji, Statutów oraz z kanonów, które określają obowiązki wspólne wszystkim zakonnikom.

2.2. Zależność od przełożonych i ordynariusza miejsca

Zakonnik eksklaustrowany, mimo że nie mieszka w klasztorze jest zależny od przełożonych i pozostaje pod ich opieką. Jeśli jest osobą duchowną, pozostaje również pod specjalną opieką ordynariusza zwłaszcza w zakresie

sprawowania posługi wynikającej z przyjętych święceń. Wszystkie te kwestie powinny być uzgodnione wcześniej pomiędzy stronami (Stokłosa, 2014, 61). Postanowienia poprzedniego Kodeksu z 1917 roku eksklaustrowanego zakonnika uzależniały od ordynariusza miejsca. Przełożeni mieli jednak prawo i obowiązek zajmowania się nieobecny zakonnikiem. W razie potrzeby mogli go wezwać do powrotu i podjęcia życia we wspólnocie nawet przed upływem terminu przyznanej eksklaustracji. Według obecnego Kodeksu zakonnik jest zależny i pozostaje pod opieką tak swoich przełożonych jak i ordynariusza miejsca. Szczególnie odnosi się to do ślubu posłuszeństwa. To *novum* obecnego Kodeksu. Poprzedni Kodeks zobowiązywał eksklaustrowanego zakonnika do ślubu posłuszeństwa tylko wobec ordynariusza miejsca. Obecny Kodeks wymaga od zakonnika posłuszeństwa zarówno prawowitym przełożonym instytutu, z którego pochodzi, jak i ordynariuszowi miejsca, w którym obecnie przebywa na eksklaustracji. Zależność od ordynariusza miejsca jest szczególnie podkreślana, jeśli chodzi o zakonnika będącego duchownym. Wymaga tego kan. 686 § 1, który żąda uprzedniej zgody ordynariusza miejsca na zamieszkanie w jego diecezji. Uprawnienia ordynariusza miejsca w żaden sposób nie naruszają uprawnień prawnych przełożonych zakonnika. Opieka przełożonych i ordynariusza rozciąga się nie tylko na sprawy duchowe tj. troski o życie wewnętrzne, ale także na sprawy doczesne. Są oni odpowiedzialni za ochronę i obronę eksklaustrowanego, a w niektórych przypadkach nawet są zobowiązani do pomocy materialnej (Kowal, 1997, 142). Obie strony, tzn. eksklaustrowany i instytut, zobowiązani są do utrzymywania wzajemnych kontaktów. Na instytucie spoczywa również obowiązek udzielenia potrzebnej pomocy, także materialnej, jeżeli eksklaustrowany zakonnik takowej pomocy potrzebowałby. Instytut nie może odcinać się od zakonnika, gdyż nadal pozostaje zakonnikiem i należy do instytutu, chociaż w stopniu ograniczonym. Ustawodawca w tym punkcie przede wszystkim zatroszczył się o zakonnika eksklaustrowanego, aby nie pozostał sam. Kompetentni przełożeni instytutu mają prawo a nawet i obowiązek interesować się życiem, jakie prowadzi zakonnik na eksklaustracji oraz jeśli zachodziłaby taka potrzeba, mogą w nie ingerować, zwłaszcza w tych sytuacjach, w których postawa eksklaustrowanego sprzeciwia się z dyscypliną, którą powinien zachować jako osoba zakonna (Stokłosa, 2014, 61).

Na obydwu przedstawicielach władzy, tj. instytutu i ordynariusza miejsca spoczywa przede wszystkim obowiązek opieki i zainteresowania się zakonnikiem przebywającym poza instytutem. Obowiązki te są jednak

różne. Obowiązki przełożonego są określone prawem instytutu, zaś obowiązki biskupa określa prawo kościelne w stosunku do osób życia konsekrowanego w ogólności. Ordynariusz miejsca jest zobowiązany także do osobnego czuwania oraz opieki nad zakonnikiem szczególnie, gdy w diecezji wykonuje on prace w jakimś sektorze Kościoła lokalnego. Nie powinien on jednak naruszać władzy przełożonych przewidzianych prawem kościelnym bądź prawem wewnętrznym instytutu (Bogdan, 1988, 329–330).

Wobec zakonnika, który przebywa na eksklustracji, może zostać wszczęte postępowanie o wydalenie z instytutu, jeśli zaistniałaby ku temu przyczyna określona prawem powszechnym lub własnym (Stokłosa, 2014, 61).

2.3. Możliwość noszenia stroju

Jeżeli w indulcie eksklustracyjnym nie postanowiono inaczej, eksklustrowany ma prawo do noszenia stroju zakonnego. Poprzedni Kodeks odbierał to prawo zakonnikowi. Szczególnie przy eksklustracji nałożonej zakonnikowi zostaje odebrane to prawo (Bogdan, 1988, 329).

Sformułowanie tej dyspozycji pozwala wnioskować, że problem ubioru pozostawia się do rozstrzygnięcia samemu zainteresowanemu. Norma ta odpowiada pragnieniu wielu zakonnic eksklustrowanych, które pragnęły z powodów ascetycznych zachować strój zakonnny swego instytutu również w czasie trwania eksklustracji (Kowal, 1997, 142–143).

Inaczej sprawa wyglądała w KPK z 1917 roku, gdzie kan. 639 zabraniał eksklustrowanemu nosić strój zakonnny. Eksklustrowany nie miał prawa nosić ubioru instytutu, jeżeli znajdował się poza nim. W takim przypadku diakon lub kapłan miał nosić strój duchowny, zaś pozostali profes i profeski – strój świecki. Wyjątek stanowił członek instytutu diecezjalnego, biskup w takim przypadku mógł pozwolić na noszenie stroju danego zgromadzenia (Bogdan, 1977, 322). Obecnie w indulcie może pojawić się zapis zabraniający noszenia stroju zakonnego, szczególnie jeśli zakonnik prosił o eksklustrację w celu przemyślenia swojego powołania lub został zmuszony do opuszczenia wspólnoty. W takiej sytuacji nie powinien on jako osoba publiczna reprezentować instytut, nosząc jego strój (McDonoug, 1989, 603–604).

2.4. Pozbawienie głosu czynnego i biernego

Postanowienie to jest identyczne z normą w Kodeksie z 1917 roku. Zakonnik eksklustrowany zostaje pozbawiony głosu czynnego i bierne-

go (Stokłosa, 2014, 62). Zdaniem D.J. Andersa ten skutek eksklaustracji ma raczej charakter karny. Wydaje się jednak, że nie jest to środek karny a ochrona spraw instytutu. Komentatorzy Kodeksu podkreślają jej słuszność, wyjaśniając, że prawo głosu czynnego i biernego nakłada na członków odpowiedzialność za wewnętrzny zarząd instytutu. W przypadku eksklaustrowanego zakonnika trudno wymagać, by zakonnik przebywający poza wspólnotą miał decydować o jej sprawach czy zarządzie (Kowal, 1997, 143).

Oprócz wymienionych istnieją także inne skutki, które w zależności od rodzaju eksklaustracji bądź od przyczyny jej udzielenia lub nałożenia, mogą zostać określone w samym dekrete (Stokłosa, 2014, 61).

* * *

Życie zakonne jest darem Boga dla Kościoła. Należy zawsze być gotowym do życia zgodnie z ogólnymi normami życia zakonnego, a także z właściwym prawem instytutów. Nieprzestrzeganie nakazu konstytucyjnego lub ogólnych praw regulujących życie zakonne prowadzi do separacji członka od instytutu, tymczasowo lub na stałe, co skutkuje wydaleniem. Ponadto, gdy jednostka sama czuje, że nie może już dłużej żyć zgodnie z uzasadnionymi oczekiwaniami Instytutu lub Kościoła, może ubiegać się o indult separacji, tymczasowo jako eksklaustrację, separację z zamiarem przystąpienia do innego instytutu zakonnego lub na stałe oddzielenie się od tego instytutu i życia zakonnego w ogóle. Obowiązkiem wyższego przełożonego lub opata niezależnego klasztoru jest przestrzeganie procedur separacji. Zakonnik, który został wydalony lub złożył wniosek o wydalenie, nie ma prawa do jakiegokolwiek rekompensaty, mimo że instytut musi rozważyć pomoc członkowi, gdy osiedla się poza życiem zakonnym.

Artykuł, który został podzielony na dwie części, pozwolił lepiej zrozumieć ważność omawianej instytucji. Analiza procedury udzielenia lub nałożenia eksklaustracji nie jest łatwym zadaniem. Troszcząc się, aby przy udzielaniu lub nakładaniu indultu nie dochodziło do pewnych nadużyć, prawodawca kościelny zastosował rozróżnienie na to, kto i na jaki czas może udzielić indultu. Natomiast w ostatnim punkcie tego artykułu zostały omówione kanoniczne skutki eksklaustracji. Celem tej analizy było pokazanie, że eksklaustracja poważnie ingeruje w życie zakonne.

Wielokrotne odniesienia do Kodeksu z 1917 roku pozwoliły jednak zauważyć, że zmiana prawa zakonnego została ukierunkowana na potrzeby poszczególnego zakonnika. Szczególnie dotyczy to prawa do noszenia stroju zakonnego, aby eksklaustrowany zakonnik miał poczucie przynależności do

danego instytutu. Miało to także umożliwić utrzymanie więzów i jedności z zakonem. Podjęty temat w artykule nie został wyczerpany, co jest okazją do dalszej kontynuacji badań nad omawianą instytucją. Warto zagłębić się nad problemem eksklaustracji nałożonej, co do której do tej pory nie ma jednoznacznie określonego stanowiska, czy jest to kara czy jednak szansa dla eksklaustrowanego zakonnika.

Istotny punkt omawiany w tym artykule to procedura podejmowana przy udzielaniu eksklaustracji oraz kanoniczne skutki, które wywołuje omawiana instytucja. Pewne ograniczenia, które dotyczą określonego zakonnika będącego poza swoim instytutem, mają uświadomić mu, jak ważne jest życie wspólnotowe. Natomiast pewne obowiązki, które są nakładane na instytut w związku z eksklaustrowanym zakonikiem skłaniają do refleksji, że cała wspólnota jest odpowiedzialna nie tylko za będących w danej wspólnoty, ale również za tego, który prawnie przynależy do ich zgromadzenia, ale w obecnej sytuacji faktycznie jest poza nią. Wspólna odpowiedzialność ma zapewnić poczucie odpowiedzialności za życie zakonne zarówno całego instytutu, jak również poszczególnego zakonnika.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdan F., 1988, *Prawo zakonów, instytutów świeckich i stowarzyszeń życia apostołskiego*, Poznań.
- Bwire B., 2003, http://www.clsp.org.ph/docs/2003_basic_procedures_religio-us_institutes.doc [15.10.2024].
- Cohl J., 2008, *Pax et bonum*, http://digidownload.libero.it/bronio/media/paxetbonum02_pl.pdf [10.10.2024].
- de Paolis V., 2011, *Życie konsekrowane w Kościele*, Madryt.
- Franciszek, 2022a, “*non più di cinque anni, per grave causa*”, *fuori da un istituto religioso*, <https://www.agensir.it/quotidiano/2022/2/15/papa-francesco-non-piu-di-cinque-anni-per-grave-causa-fuori-da-un-istituto-religioso/> [21.10.2024].
- Franciszek, 2022b, *Motu proprio Competentias quasdam decernere*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/20220211-motu-proprio-assegnare-alcune-competenze.html [10.10.2024].
- Hidalgo S., 2022, <https://www.trcri.org/news/595710/Pope-Francis-issues-new-document-changing-some-cannons-on-consecrated-life.htm> [21.10.2024].

- Kałowski J., 1999, *Życie braterskie we wspólnocie. Studium prawno-historyczne*, Warszawa.
- Kiwior W., 1995, *Procedura obowiązująca przy eksklaustracji, sekularyzacji i wydalaniu z instytutu życia zakonnego*, „Prawo Kanoniczne”, 38, nr 3–4, s. 119–163.
- Kowal J., 1994, *Geneza i rozwój instytucji eksklaustracji*, „Prawo Kanoniczne”, 37, nr 1–2, s. 47–72.
- Kowal J., 1997, *Indult eksklaustracji w normach Kodeksu prawa kanonicznego i praktyce Kurii Rzymskiej*, „Prawo Kanoniczne”, 40, nr 1–2, s. 115–146.
- McDermott R., 1985, *Commentary to canon 691*, w: *The Code of Canon Law. A Text and Commentary*, eds. J. Coriden, T. Green, D. Heintschel, New York / Mahwah.
- McDonough E., 1985, In *“Separation of Members from the Institute”*, w: *A Handbook on Canons 573–746*, eds. J. Hite, S. Holland, D. Ward, Collegeville.
- Sosnowski A., 2015, *Prawne formy nieobecności zakonnika we wspólnocie*, w: *Prawo kanoniczne pomocą osobom konsekrowanym w dążeniu ad perfectam caritatem*, red. B. Szewczul, Warszawa – Kraków, s. 69–86.
- Stokłosa M., 2014, *Eksklaustracja zakonnika w świetle KPK/83 i jej aktualna problematyka w praktyce instytutów zakonnych*, „Prawo Kanoniczne”, 57, nr 4, s. 37–64.
- The Pillar, 2022, *The (canon) laws, they are a-changin’: A complete guide to the pope’s canonical revisions*, <https://www.pillaratholic.com/p/the-canon-laws-they-are-a-changin> [21.10.2024].